

Som primært et formidrende værk er bogen snarere et springbræt ind i Hemmingsens teologi end ny forskning. Det vedkender MSL sig redeligt og efterlyser en sådan (10f). Men MSL viser os et hul i vores viden og vores kirkehistorie, hvor der gemmer sig stor teologi til videre granskning og kritisk korrektur af kirkehistorie og moderne dansk teologi.

Rasmus H.C. Dreyer

Niels Henrik Gregersen (red.)

Lutherbilleder i dansk teologi 1800-2000. København: Forlaget Anis 2012. 343 s. Kr. 299.

Leif Grane skulle et sted sagt, at hvis vi siger præcis det samme som Luther, så siger vi ikke det samme som Luther. Luther hører som andre historiske skikkelser til i historien, og taler i den tid og kontekst, der var hans. Mens det lutherske, sammenholdt i begrebet om retfærdiggørelse af tro alene, bliver det prisme, hvor igennem tidernes teologi kan brydes. Der er forskel på Luther og det lutherske.

Granes udsagn bliver sat i perspektiv med denne meget fine udgivelse, som er en samling af forelæsninger holdt på Københavns Universitet over Lutherbilleder i dansk teologi 1800-2000. Bogen bevæger sig fra systematisk teologiske analyser (Claudia Welz) til mere historiske, næsten statistiske analyser (Kurt E. Larsen om Indre Missions Luther-brug). Bogen indledes til overflod af tre perspektiverende artikler om henholdsvis lutherbilledet op til 1800 (Carsten Bach-Nielsen), om Schleiermacher (Theodor Jørgensen) og om Hegel (Carsten Pallesen). Og afsluttes med en meget informativ artikel af Niels Henrik Gregersen om Gustaf Wingren.

Theodor Jørgensen sætter næsten tema for bogen, når han siger, at Schleiermacher på en anden tids præmisser og i en anden sprogbrug kunne forsvare centrale teologiske anliggender hos Luther. Det lutherske kræver at blive nyformuleret, da det er en inkarnatorisk teologi, der taler ind i historien.

De danske teologer, som beskrives i bogen, bliver både til prismer og til medtænkere på den lutherske teologi. Særligt føles dette hos Søren Kierkegaard, i en meget fornem artikel af Claudia Welz, hvor Kierkegaard medtænker den lutherske teologi, og også følger Luther gennem hans distancering fra Augustin i forestillingen om gudbilledligheden, som den kommer til udtryk i Genesisforelæsningen. Samtidig må det her siges, at Luther allerede synes at distancere sig fra Augustin i sin tidlige korsteologi, hvor *humilitas*-begrebet er forskelligt, da Luthers er et udtryk for, at Kristus allerede er præsent. *Humilitas* er hos Luther kristologisk betinget. Welz kommer også ind på den meget afgørende diskussion om relationel ontologi, som findes mellem Joest og Ebeling med den finske lutherforskning som medspiller. Welz påpeger med rette, at også relationen er substantiel,

men undertegnede er ikke så sikker på, at Luther, som Welz hævder (117) placerer synden i substansen, mens Kierkegaard placerer den i forholdet. At Luther ikke forkaster substansbegrebet fuldstændig er muligvis korrekt, men igen er det et spørgsmål, om man forholder sig til Luther eller til den lutherske teologi. Det er muligt, at Kierkegaard lige her (men bestemt ikke alle steder!) er mere luthersk end Luther selv, der ikke altid var på omgangshøjde med sin egen teologi.

En anden er Grundtvig (den med egne ord "lille Luther"), der i Anders Holms udlægning med rette bliver til en lutheraner af kød og blod. Grundtvig står netop ikke stille ved den historiske Luther, men tænker selv det lutherske videre end de fleste.

Et eksempel på, at en beskæftigelse med Lutherbilleder i teologisk arbejde, kan bringe nye indsigter er Bo Holms meget fine artikel om Regin Prenter. Som Luther i Holms fortolkning bevæger sig fra ensidighedens nødvendige udvikling frem til en fremhævelse af fællesskabets nødvendige gensidighed, finder Holm hos Prenter samme forløb. Den tidlige Prenter fastholder ensidigheden, hvor Ånden afbalancerer ordet og spiritualismen frem til den sene Prenter (1977), der forgriber den finske lutherforskning og gennem sin fokusering på kærlighedstankens betydning for Luther tvinges til at lægge vægten et andet sted. Hvilket sker ved Luthers bryllupsmetaforik, hvilket igen må skulle tvinge Prenter til at lægge et nyt og andet perspektiv på eller skel mellem den unge og den ældre Luther. Bo Holms artikel er et flot eksempel på at en analyse af en teologs Lutherbrug ikke alene undersøger anvendelsen af Luther, men også åbner op for en ny forståelse af den pågældende teolog. Alene denne artikel berettiger hele den i forvejen indsigtsfulde bog.

Alle artikler kan ikke omtales, men særlig står Anna Vinds artikel om Leif Grane, der er den første artikel (bortset fra nekrologerne), der fremstiller hans teologi. Grane fremstilles så indsigtsfuldt, at man til tider kan høre ham for sit indre øre. Særligt for Grane er det historiske arbejde: at man kun kan fremstille Luther i hans historiske kontekst, og derfra få sagen selv til at forpligte den enkelte. Teologi for Grane er kun henvisninger og menneskeord, og må aldrig forveksles med evangeliet selv.

Men hvad er det for en Luther, som anvendes af disse teologer gennem to hundrede år? Det er fortrinsvis den kristologiske Luther (med Løgstrup som undtagelse). Det er retfærdiggørelsen af tro, der er afgørende, og ikke skriftprincippet (med undtagelse af Grundtvig og tankevækkende også Hal Koch). Det afspejler en central krise i lutherdommen, nemlig forholdet til *sola scriptura*, der forunderligt synes problematiseret gennem den historisk-kritiske metode. Et eksempel kunne være Eberhard Jüngels "Das Evangelium vor der Rechtfertigung des Gottlosen als Zentrum des christlichen Glaubens" (1998), der, dens kvaliteter ufortalt, gennemgår og perspektiverer Luthers eksklusivformler, men undlader *sola scriptura*. Problemet er blot, at en teologi, der undlader at forholde sig til *sola scriptura* enten truer med at

skride ud i spekulation eller spiritualisme, og samtidig mister sin mulighed for autoritetskritik. Påfaldende er det derfor, at så få af de fremstillede teologer i bogen forholder sig eksplicit til *sola scriptura* som et afgørende teologisk problem. For på de helt konkrete Luther-billeder, nemlig statuerne, der findes i Tyskland fra den første af Luther på torvet i Wittenberg (opstillet 1817) til den sidst opstillede (1917): reformationsmonumentet (Luther sammen med Johannes Brenz) i Stuttgart, er den centrale ikonografiske rekvisit Bibelen. I skulpturernes Lutherbillede findes Bibelen centralt placeret. I teologiens Lutherbilleder synes den at fortone sig.

Thomas Reinholdt Rasmussen

Klaus Tanner & Jörg Ulrich (red.)

Spurenlese. Reformationsvergegenwärtigung als Standortbestimmung (1717-1983). Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Ortodoxie 17. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2012. 304 s. € 48.

Der er godt gang i tyske udgivelser om reformationsfesternes historie. Hermed underforstået, at de samler sig om lutherske reformationsfester. Det er og bliver Luther, der står i centrum. Det kunne være en tanke værd, om andre reformatoriske kirkeafdelinger har været ligeså tossede efter at fejre sig selv. Jeg tror det næppe. Det er også interessant, at de lutherske kirker er så myte- og traditions cementerende. Det skyldes ganske sikkert, at der med reformationen i ental er tale om en grundfortælling, der nærmest ophæves til at have frelseshistorisk karakter. Når befrielsen fra Babylon, Satans rige, det åndelige Ægypten til stadighed fremhæves som signifikant, er det fordi reformationen faktisk ses som en del af Guds plan med sit folk. Mere gammeltestamenteligt tænkende konfessioner har det ikke så hårdt. Calvinismen er langt mere fremadrettet. Guds plan vil først vise sig engang. Lutheranerne er farligere, fordi de knytter det eskatologiske og det verdslige regimente så nært samme. Da bliver Luther, Bismarck, kejseren og Hitler snublende let til frelserskikkelser.

Den foreliggende antologi er god. Især indledningskapitlet af Werner Nell er forskningshistorisk set fremragende. Det vidner om den belæsthed, som tyske forskere ofte har, men også en detaljeringsrigdom, der har det med at dræbe pointerne skarphed.

Derpå følger en række historiske nedslag. Sachsen 1717 er interessant, fordi fyrstendømmet var blevet katolsk regeret siden det forrige hundredårs-jubilæum. Men med de passende indrømmelser til lutherdommen som en vigtig del af landets historie, kunne festen holdes. Den belyses i prædikener fra dette år. Det er noget tung læsning.

Den tyske lutherdom synes at være blevet ekspert i at finde mindsteder og anledninger til at festligholde noget. I løbet af 1800-tallet eksploderer nemlig antallet af fester, for teseopslag, de schmalkaldiske artikler, den